

Розділ 1

Згода і чвари в родині

Великий і малий брат

«Последи [подумай] же [...] и о нас, юнейших ти брати-ях [...]», – звертається 1624 р. київський православний митрополит Йов Борецький до московського царя Михайла, просячи в нього про допомогу*. Це перше відоме мені джерело, де українці потрактовані молодшими братами росіян. Той факт, що до цієї метафори вдався не росіянин, а українець, окресливши в такий спосіб асиметричність взаємин між Україною і Росією, впливає зі становища православних у Речі Посполитій на початку XVII ст., які перебували під тиском католицької церкви й намагалися заручитися союзництвом царя.

Відтоді образ двох братніх народів знову і знову вринає в історичних джерелах. Послугувалася і послуговується ним насамперед російська сторона, апелюючи до міцної єдності молодшого брата зі старшим і намагаючись запобігти його можливій втечі з православної «російської» родини. Радянська пропаганда прославляла гармонійну сім'ю радянських народів, у якій росіянам була відведена роль старшого брата, тоді як інші

* Воссоединение Украины с Россией. Документы и материалы. – Т. 1. – Москва, 1954. – С. 47.

національності перебували в ранзі молодших, а український брат був особливо тісно пов'язаний з Росією і росіянами. Це знайшло відбиток у патетичних рядках гімну Української Радянської Соціалістичної Республіки, де йшлося про те, що «між рівними рівна» й «між вільними вільна» Україна знайшла щастя «в єдиній родині народів-братів»:

«Живи, Україно, радянська державо,

В єдиній родині народів-братів!»,

а російський народ був їй завжди «другом і братом»:

«Нам завжди у битвах за долю народу

Був другом і братом російський народ»^{*}.

На Заході ж образ «великого брата» слугував ознакою залежності радянських національностей і соціалістичних держав від Москви.

У пострадянській Росії політики раз за разом апелювали до гармонійного співжиття двох слов'янських братів. Колишній міністр закордонних справ Росії Андрій Козирев, намагаючись відмежуватися від радянської ієрархізації, заявив, що немає ніякого «старшого» й «молодшого» брата, що українці й росіяни – брати-близнюки, що ми, мовляв, разом народилися, разом і будемо працювати^{**}. Під час участі президентів Росії, України та Білорусі в освяченні московським патріархом «Каплиці єдності» 2000 р. з нагоди 55-річчя перемоги у Другій світовій війні Володимир Путін заявив, що

* https://uk.wikipedia.org/wiki/Гімн_Української_РСР

** Taras Kuzio. Ukraine under Kuchma: Political Reform, Economic Transformation and Security Policy in Independent Ukraine. – Basingstoke та ін., 1998. – С. 195.

ми – одна сім'я, що ми перемогли, бо були разом, і що немає жодних перешкод для братніх народів, якщо вони об'єднують свої сили*.

Не лише більшість росіян вважали українців братнім народом, а й більшість українців убачали в росіянах близьку дружню родину. Це виявилось ще в царській імперії, коли розмежованість обох народів була розпливчата й багато українців частково або повністю були русифіковані. Такий акультураційний процес відновився в 1930-х рр. уже в Радянському Союзі. Масова міграція в ході індустріалізації зумовила етнічне змішування та появу великої кількості змішаних подружжів, які, на відміну від зв'язків з іншими національностями, часто навіть не вважали змішаними. Проте українські політики в незалежній Україні вдавалися до образу двох братів рідше, ніж російські.

У метафорі родини лежить ключ до розуміння російсько-українських взаємин. Проникливим спостереженням з цього приводу поділився російський політолог Дмитро Фурман: «[...] специфика русско-украинских отношений [полягає в тому], что они – хорошие именно на межличностном уровне. При переходе на уровень межнациональный и межгосударственный они «портятся». При этом резкий контраст между межличностными отношениями и отношениями межгосударственными порождает особое раздражение, горечь и недоумение – какие могут быть ссоры между братьями? ...

* Цит. за: Elizabeth A. Wood. *Performing Memory. Vladimir Putin and the Celebration of WWII in Russia* // *The Soviet and Post-Soviet Review*. – 38 (2011). – С. 172–200.

[Насправді ж] отношения между братьями далеко не всегда самые простые и легкие. Конфликты в семье часто даже ожесточеннее, чем конфликты между очевидно чужими». Росіяни та українці, як і інші брати, борються «за родителей, за «право первородства», за то, чтобы старший признал младшего равным себе и перестал его «опекать» и, наоборот, чтобы младший не забывал, что он – младший и не позволял себе слишком много»*.

Немає сумніву, що росіяни та українці були і є близькими родичами. Це стосується їхніх мов, які разом з білоруською належать до східнослов'янської мовної сім'ї. І українці, і росіяни зводять своє походження до середньовічної Київської Русі. Відтоді і українці, і росіяни у своїй більшості сповідують православ'я, а православна культура з переважанням тривалий час церковнослов'янської літературної мови була впродовж багатьох століть єдиним елементом. У ХІХ і ХХ ст. росіяни й більшість українців мали спільну історію в межах царської імперії та Радянського Союзу.

У тій родині були і зведені брати, які довго жили в чужих сім'ях. Більшість західних українців, починаючи від ХVІІ ст., належали до греко-католицької церкви, їхня історія від кінця ХVІІІ ст. йшла власним шляхом у Габсбурзькій монархії, а після 1920 р. – у Другій Польській Республіці, в Чехословаччині та Румунії. Лише під час Другої світової війни їх, за російсько-радянським формуванням, «возз'єднали» з рештою українців. Білорусів,

* Дмитрій Фурман. Русские и украинцы: трудные отношения братьев // Дмитрій Фурман (ред.). Украина и Россия: общества и государства. – Москва, 1997. – С. 3–18.